

דרכו של ר' אליעזר מבלגנצי בפרשנות המקרא

מאת

יהושפט נבו

אל הפשט ובנסיון להשתחרר מהדרש². לדעת מ.צ. סגל³ הדחיפה של חכמי צרפת לסלול דרך חדשה בהבנת המקרא באה להם מלימוד התלמוד. הם היו צריכים ללמוד את התלמוד בדרך הפשט כדי להוציא ממנו הלכה למעשה. כיון שהמקרא והתלמוד הם שני צדדים של תורה אחת, העבירו את שיטת לימוד התלמוד למקרא. הם השתמשו באותה דרך של פירוש המילים ופירוש הענין לפי השכל הישר. פרשני צרפת עסקו בעיקר בפירושי מילים ומשפטים. הם שאבו את ידיעת הדקדוק מספרי מנחם בן סרוק ודונש בן לברט שכתבו עברית.

מן המפורסמות הוא כי קשה מאד למצוא קני מידה מחלטים להבחנה בין פירוש של פשט לפירוש של דרש⁴. לר' אליעזר מבלגנצי גישה ברורה ועקבית בפרשנות הפשט, עליה ננסה לעמוד.

דרכו של ר' אליעזר מבלגנצי במבוא לחכמי צרפת מפרשי המקרא⁵ אומר פוננסקי כי השתדלותם של מפרשי צרפת להשתחרר מכבלי הדרש ולדרוך אחרי הפשט מגיעה לשיאה בפירושי ר' אליעזר מבלגנצי. המדרש כמעט ואינו משפיע עליו, והוא ממעט לשים לב לדברי חז"ל.

ר' אליעזר היה בן העיר בלגנצי בצרפת ונקרא על שמה. כנראה, שחיבר פירוש לכל ספרי המקרא, אולם לידינו הגיע רק פירושו לס' ישעיהו, שהוציא לאור נוט (אוכספורד, תרל"ט) ופירושו לס' יחזקאל ולחרי עשר שהוציא לאור פוננסקי (ורשה, תרע"ג). יתר פירושים אבדו, אבל מקצתם הוא מזכיר אנג בפירושי לישיעהו וליחזקאל¹. קורות חייו אינן ידועות, גם קשה להגדיר מתי חי, אולם מתוך פירושי נוכל לקבוע את זמנו; בפירושו לישיעהו ל"ג, כד הוא מעיד ששמע פירוש מסוים מפי רבנו שמואל, כלומר — הוא חי בימי הרשב"ם. גם ר' יוסף בכור שור מזכיר אותו בפירושו לויקרא כ"ב, כה.

פרשנות הפשט הצרפתית

הפרשנות בדרך הפשט, שפרחה בצפון צרפת בבית מדרשו של רש"י ותלמידיו, היתה שונה מהפרשנות הספרדית. אמנם, זו היתה מיוסדת על המסורת, תרגומים וידיעת הלשון, אולם היו בה גם יסודות שחדרו מהחוץ, כמו: היסוד הפילוסופי, שמקורו במחשבה היוונית, והיסוד הפילולוגי, שעמד תחת השפעת הלשון הערבית. לעומתה היתה הפרשנות הצרפתית כולה יהודית, ללא השפעה מהחוץ. היא היתה מיוסדת על פרשנות חז"ל. מסורת, תרגומים וכד'. חידושה היה בחתירה

1 ר' בפירושי לישיעהו י"ד, יג; נ"ב, טו; ליחזקאל ב', כג; ל"ד, כט; לחבקוק ג', ז; לצפניה א', י; לזכריה א', יב; ו', ו.

2 עיין פירוש רש"י לבראשית ג', ח; ל"ג, כ. רשב"ם בפירושו לבראשית ל"ז, ב. ר' יוסף קרא בפירושו לשמואל א', א'; ח.

3 פרשנות המקרא, ירושלים תשי"ב, עמ' ס"א-ס"ב.

4 עיין מנחם מ. כשר, תורה שלמה, חלק י, ניו-יורק תשט"ז עמ' רפ"ו-רצ"ו. לנושא זה עיין עוד א. סימון, "העז לדרוש של אברהם קרייב", מולד, כרך ג' (שבט-אדר תשל"ל), עמ' 114-119. י. היימן, "להתפתחות המונחים המקצועיים לפירוש המקרא", לשוננו, כרך י"ד תש"ו, עמ' 182-189. י. קופרמן, "פשוטו של מקרא ואומדנא הלכתית", לפשוטו של מקרא, ירושלים תשל"ד, עמ' 202-225 (נדפס גם ב"המעין" כרך י"ד גיליון ד' תמוז תשל"ד).

5 ש.א. פוננסקי, מבוא על חכמי צרפת מפרשי המקרא, וורשה תרע"ג, עמ' 138.

וברור במאד מאד הוא, כוזהר בהירות החמה שנראית נעה ונדה כגלי המים". אמנם פירוש מילולי לא נתן לנו, אבל מאוירת הפסוקים ומהנין, הצליל להעלות פירוש ללא הודקקות למקורות חיצוניים⁶.

ב. הדיוק במשמעותן של תיבות
הבא לפרש פסוק חייב לשים לב לכפל המשמעות העולה לעתים מתוך דברי הכתוב. עליו להזהר מהצמדות עקבית להוראתן הראשונה של המילים, שהרי המשמעות המקורית והאמיתית איננה תמיד זו המשקפת את משמעות המילים, כי הבנת הכתוב בהתאם למשמעות המילולית בלבד עלולה לעתים להטעות⁷. פרשני צרפת יצרו לעצמם מפתח להבנת השניות שבכתובים. הם הבחינו בין פשוטו של מקרא לבין משמעו: "משמעותם של מילים וכתובים זוהי אותה הבנה הקודמת לתוכן המקראות, הוראתן הראשונה של המילים. פשוטו של פסוק זהו פירושו בהמשכו, המכוון במילים ולא המילים עצמן"⁸. דרכו של ר' אליעזר מבלגנצי בנושא זה ברורה. הוא משתדל להקפיד על הסבר הכתובים פשוטם כמשמעם ומתנגד לכל נסיון להוציא תיבה ממשמעה היסודי. את דברי ישעיהו ב, יג — "ועל כל ארזי הלבנון הרמים והנשאים ועל כל אלוני הבשן ועל כל ההרים הרמים וכו'". מפרש רש"י כי הללו "דוגמא הוא על הגבורים". ראב"ע מפרש בשתי דרכים: כמשמעו, הרים ממש, או כמשל לגדולים ולעשירים ולמלכים. לעומתם נאמן ר' אליעזר

א. מידת "דבר הלמד מעניינו"
"כלל גדול הוא בפרשנות: אין הפרט מתפרש אלא מתוך הכלל כולו. עניינו, סגנון סביבתו והאווירה בפרק כולו"⁶. השימוש במידת "דבר הלמד מעניינו"⁷ אופייני וטבעי לפרשנות הפשט, באשר פרשנות זו מעוגנת בכתוב ומשתדלת לדלות את ההסבר מתוך הכתוב עצמו וללא הודקקות למקורות חיצוניים. היא אופיינית לפרשני הפשט⁸ ומצויה לרוב בפירושי ר' אליעזר מבלגנצי. הוא אומר: "בתיבה שאין דומה לה ואתה יכול ללומדה משטת ענינה, למה תתן עיניך בקצה הארץ הלא ענינה ימשכנה למה שהיא"⁹. וכן: "ואין לך מידה בתורה יותר מדבר הלמד מענינו"¹⁰. פירושים רבים מבסס ר' אליעזר על מידה זו. לא תמיד הוא מכנה אותה בשמה. כנויים שונים שמורים עמו למידה זו, כמו: "ענינו ימשכנו למה שהוא"¹¹. "ענינו יורה עליו"¹². "פתורנו לפי ענינו"¹³ ויגיד עליו ריעו"¹⁴.

לדוגמא: הבטוי "חשמל" ביחזקאל א', ד הוא סתום: ר' אליעזר מפרשו על פי הקשרו ועל פי דוגמאות אחרות שבפרק. לדבריו: "כדבר הנראה לנו הנביא מדמה", כלומר-הדבר אליו משויים את הנדון חייב להיות עצם נראה וברור. בפרקנו מצויים דמויים נוספים, כגון: "כמראה הלפידים" (פס' י"ג) "כמראה הבוק" (פס' י"ד), והוא הדין גם ל"חשמל" שלדברי ר' אליעזר הוא ישות מסוימת, אלא שאיננו מזהים אותה מחוסר בקיאות בעברית המקראית¹⁵. לכן יש להשלים את הידיעה מתוך עיין בענין כולו: "וענינו יורה עליו כי זוהר צח

6 נ. ליבוביץ, עיונים בפרשת השבוע תשכ"א, ירושלים תשכ"ב, עמ' 67.

7 מידה זו מנוייה בין שבע המידות של הלל הזקן, הגדרתה: "דבר סתום האמור בתורה ואין אנו יודעים במה הוא מדבר, הרי הוא למד מהענין הסמוך לו". אינצקלופדיה תלמודית, כרך ו' עמ' תקנ"ח.

8 עיין בפירושי רש"י, ר' יוסף קרא ורד"ק ליחזקאל כ"א, כ. רש"י להושע י"ג, ה.

9 פירושו ליחזקאל מ"ב, ג. 10 פירושו לעמוס ג', יב. 11 פירושו ליחזקאל כ', כג.

12 פירושו ליחזקאל א', ד. 13 פירושו ליובל א', יז. 14 פירושו לישעיהו מ"ו, ו.

15 אכן החקירה אחר משמעות הכתוב כפי שהבינוה הכותב ובני זמנו, מיסדות הפשט היא על כך א.מ. ליפשיץ, ירושלים תשכ"ו, עמ' קס"א וא. סימון, במאמרו הנ"ל, עמ' 114. מ. וויס, המקרא כדמותו, ירושלים תשכ"ז, עמ' 63.

16 עיין גם בפירושו להושע ב', ב בו הוא מפרש את הפסוק לפי הענין כולו, ומציין כי פירוש זה "הוא פשוטו".

17 עיין ש.ד. לוצאטו, בהקדמתו לפירושו על חמישה חומשי תורה, תל אביב תשכ"ו, עמ' כ, שד"ל מביא כדוגמא את הפסוק "אם יוכל איש למנות את עפר הארץ גם זרעך ימנה" (בראשית י"ג, טז) שבו המשמעות המילולית היא של תנאי, אולם ברור שאין להבין פסוק זה כתנאי אלא כשלילה.

18 א.מ. ליפשיץ, רש"י, ירושלים תשכ"ו, עמ' קס"ו.

ישיעיהו ו', א) "בשחא דאתנגע בה". ר' אליעזר מתנגד לפירושו זה המוציא את המילה "מות" ממשמעה. הוא מכבד מאד את רש"י, אע"פ כן אין הוא חושש לומר עליו: "שאין הישר נוכח עמו ואינו מכיר שטח עומק הכתובים"¹⁹. לדוגמא: בפירושו לזכריה ד', יב ד"ה "המריקים מעליהם הזהב" מפרש רש"י ואחרים²² כי "הזהב" משמעו השמן הצלול המאיר כזהב. לדעתו אין לומר כי "הזהב" הוא השמן, כי מה הטעם לקרותו כאן "זהב" ובפסוק ד' — יצהר? הוא אומר שכשם שהבטוי "זהב" ברישא של פסוקו הוא זהב ממש, כך גם בסיפא של פסוקו "הזהב" הוא זהב ממש²³. כלומר נאמנות עקבית למשמעות היסודית של המילה²⁴.

ג. ה מ ק ר א כ מ ק ו ר פ ר ש נ י
מדרכי פרשנות הפשט הוא ההודק למקרא עצמי כמקור לפרשנות. רעיונות מסויימים שזורים בספרי המקרא, נושאים שונים חוזרים בדברי הנביאים, מטבעות לשון משותפות לספרי המקרא — בעורתם ניתן ללמוד סתום מן המפורש ומכוסה מן הגלוי. כיתר פרשני הפשט נעזר ר' אליעזר בדרך זו. לדוגמא: "הק"ש עליו מדובר ביחזקאל כ"ז, ו לדעת רש"י נמצא בקצה הספינה. רב החובל אוזו בו ובאמצעותו הוא מכון את תנועת הספינה. מקשה ר' אליעזר: אם כך הרי שהוא שקוע במים ולשם מה לצפותו בשן? ועוד — שבכל המקרא מופיעה התיבה "ק"ש"

מבלגנצי לדרכו ומפרש פשוטו כמשמעו: "ועל כל ארוי הלכנון הרמים והנשאים אשר יבטחו בהם למענו ומחסה"¹⁹.

בפירושו מתייחס ר' אליעזר לפירושי חז"ל, לחרגום הארמי ולרש"י. הוא רחש להם כבוד רב, אולם אין הוא נמנע מלחלוק עליהם כאשר אין פירושיהם נראים לו. העיון בכל אותם מקומות בהם הוא דוחה את פירושי קודמיו מביא לידי המסקנה כי לדעתו יש לפרש את המילים ככל האפשר בהתאם למשמעותן היסודית, פשוטם כמשמעם. כל נסיון לסטות מעיקרון פרשני זה נתקל בהתנגדותו הנמרצת. בנידון זה אין הוא נושא פניו לאיש. כך לדוגמא, דורשת הגמרא במסכת בבא-בתרא ע"ה, ע"ב את דברי הפסוק "למד את ירושלים לראות כמה רחבה וכמה ארכה", (זכריה ב', ו) באמרה: "בקש הקב"ה לתת את ירושלים במידה". רש"י מפרש: "לעשותה קטנה". כלומר, לפי דברי חז"ל רצה הקב"ה להגביל את שטחה של ירושלים. ר' אליעזר חולק על קביעה זו. לדעתו: "בהתאם למידת ארכה ורחבה כן יוסיפו עליה". הוא מדייק במשמעות התיבה: "לראות", ואומר שכ"שיראו ארכה ורחבה יוסיפו עליה". היינו, ירחיבו את העיר בהתאם לצרכיה. את השגתו על רבותינו הוא מבסס על העובדה שיש לדייק במשמעות התיבה "לראות" ואומר — "ומלשון "לראות" תדקוק שאינו לפי מדרש רבותינו"²⁰. הוא הדין גם ביחס לתרגום יונתן בן עוזיאל, שחרגם את הפסוק "בשנת מות המלך עזיהו"

19 כך גם בפירושו לישיעיהו י"ד, ת, "גם ברושים שמחו לך", מפרשים יונתן, רש"י ורד"ק כמשל למלכים ושלטים, ואילו ר' אליעזר מפרש בהתאם למשמעות המילים שכוננו לברושים ממש: "שכל ימין לא ספקת מלכותו ברושים וארוים לבנות מצור".

יש לשים לב לכך כי ההבחנה בין "אליגוריה" לבין "פשוטו כמשמעו" איננה הבחנה בין פשט לדרש. הפירוש של הרים ונבעות ממש או "הרים ונבעות" כמשמעות מלכים וגדולים שינם בתחום פרשנות הפשט. זאת כיון ששניהם נובעים מהכתוב עצמו ולא מתוספת פרשנית שמחוץ למקרא. גם ר' אליעזר אשר בדרך כלל משתדל לפרש פשוטו כמשמעו איננו מושך ידו מפרשנות אליגוריסטית כאשר הכתוב מכריחו לכך. כגון בפירושו לישיעיהו י', לג-לד: "א, א; כ"ז, א. ליחזקאל י"ז, ג-ד. לעמוס ו', ד ועוד.

על דרך האליגוריה בפרשנות המקרא, עיין י.מ. הכהן גוטמן "משמעות הכתוב ודרכי המדרש", הצופה לחכמת ישראל, שנה ה' חוברת א', בדפסט 1921, עמ' 19-20.

20 עיין גם בפירושו לזכריה ו', ג ד"ה "האבכה בחדש החמשי" בו הוא דוחה את פירושו חז"ל בטענה שדבריהם אמנם בני חוקף בהתאם לקבלתם במסורת, אולם אינם סבירים על פי הוראת העברית. וכן בפירושו ליחזקאל מ"א, כ-כד בו מדקדק הוא במשמעות התיבה "דלתות" דבר שלדעתו חז"ל לא עשו.

21 בפירושו ליחזקאל מ"א, טו. 22 ר' יוסף קרא רעב"ע, רד"ק.

23 טור סיני בספרו "פשוטו של מקרא", כרך שלישי, ירושלים 1967 מפרש את המילה "הזהב" במשמעות של ז"ב, כלומר השמן הוב מן הצנתרות.

24 וכן בפירושו ליחזקאל מ', ח-ט; ושם מ', יא דוחה ר' אליעזר את פירושו רש"י כיון שלדעתו רש"י לא דקדק במשמעות המילים.

ד. דבקות עקבית כל שון הכתוב בכמה מקומות מדיגיש ר' אליעזר כי פירושו הוא פירוש של פשט. ליחזקאל מ"ד, כב ד"ה "ואלמנה וגרשה לא יקחו להם לנשים"²⁷. הוא מסביר כי הסיבה לכך היא "שאין גרושה לפי הפשט אלא על ידי ערוות דבר". כלומר עצם הגירושין נובעים לדעתו מפגם שנמצא באשה. לכן אין גרושה ראויה לכהן מה שאין כן אלמנה. פירוש זה תואם את מה שנאמר בתורה "כי מצא בה ערוות דבר" (דברים כ"ד, א) מדוגמא זו נוכל ללמוד מהי משמעות "לפי הפשט" כאן. כיון שהתורה מדברת על "ערוות דבר" שנמצאת באשה, מסיק ר' אליעזר שזוהי גם הסיבה לאיסור נישואי כהן עם גרושה. הדיוק בלשון הכתוב קובע כי גם אם הגירושין נובעים מסיבה אחרת אין זה נוגע לכאן, שהרי התורה מנמקת גירושין בנימוק של "כי מצא בה ערוות דבר".

לסיכום: הדבקות במשמעות המילים, העיקר בפרק כולו והדיוק בלשון המקרא, האופייניים כל כך לפירוש ר' אליעזר מבלגנצי, מוכיחים כי העיקר המעמיק במקרא עצמו, הוא המפתח להבנתו.

בנושא בניה ובנינים, לכן אין לקבל את ההסבר שמדובר כאן במכשיר להנהגת הספינה. לדעתו, "קרב" הוא כנר לחאי האניה שמצפים אותם בשן לגוי. לפנינו אפוא, ליחוד פשט תוך עיון במשמעות התיבה במקרא כולו.

הגמרא בערכך י"ב, ע"א דורשת את הפסוק "בראש השנה בעשור לחדש בארבע עשרה שנה אחר אשר הכתה העיר" (יחזקאל מ', א), כי יום הכפורים של שנת היובל נקרא ראש השנה²⁵. לדעת ר' אליעזר אין זה הפשט. כיון שדרכו של יחזקאל כשהוא מוכיר תאריך הוא מונה גם את החדש וגם את היום. בפסוקנו שמנוייה בו השנה והיום, מתייחס הבטוי "ראש השנה" — לחדש. לא נאמר לאיזה חודש הכוונה. לכן סבור ר' אליעזר כי ניתן לפרש זאת על חודש ניסן, עליו נאמר ראשון הוא לכם לחדשי השנה" (שמות י"ב, א). כלומר אם הבטוי "ראש השנה" בפסוקנו מתייחס לחדש ובשמות פרק י"ב מצינו שהחדש הראשון הוא ניסן יש לתת את של זה בזה ולפרש גם את פסוקנו שהכוונה בו לחדש ניסן²⁶.

25 "איזו היא שנה שראש השנה בעשור לחדש? הרי אומר זה יובל".

26 דוגמאות נוספות בפירושו לישמוש במקרא כמקור פרשני, עיין בפירושו לישעיהו ב', ט; ל"ג; יחזקאל ה', א; ז', כג; נחום ג', ג; צפניה א', יז.

27 יחזקאל אוסר על כהן לשאת אלמנה בפרט לאלמנת כהן. א. מרגליות במאמרו "חוקי הכהנים והקרבנות ביחזקאל", תרביץ כ"ב (תש"א), עמ' 21 מסביר כי יחזקאל מחמיר על הכהנים כדי להרים את כל הכהנים לדרגת הכהן הגדול. עיין גם ש. קרייס, "חוקי יחזקאל ביחוסם אל תורת משה", השילוח ח' (אב תרס"א — טבת תרס"ב), עמ' 300.

העתקי כתר ארם צובא בירושלים ובגולה

מאת

נחמיה אלוני

א. פתיחה¹. היתה זו בשורה משמחת לציבור היהודי ולכל חוקרי המקרא, כאשר הדיע הנשיא יצחק בן-צבי ז"ל², בשנת תש"ך, שנמצא כתר ארם צובא והוא שמור עתה במקום בטוח.

1 כמאמרי זה אשתמש בקיצורים הבאים:

אבותינו = יצחק יעקב ילין, רבותינו, ירושלים תשכ"ו.

בן צבי = יצחק בן צבי, מחקרים בכתר ארם צובה, ירושלים תש"ך.

כא"צ = כתר ארם צובה, המקרא המיוחס לאחרון משפחת בן אשר, אהרן בן אשר.

מגו"ג = משה גושן גוטשטיין, מחקרים בכתר ארם צובה, ירושלים תש"ך.

ספרי י"ם = שושנה הלוי, ספרי ירושלים הראשונים, ירושלים תשל"ו.

עמודי שש = שמואל שלמה בווארסקי, עמודי שש, ירושלים תרנ"א.

2 כתר התורה, ע"ב בן צבי, א/8 - 9. מאמר זה הופיע גם אנגלית, Textus, א. ירושלים 1960; ועיי"ש מאמר